

„SOLIDARNOŚCIOWE” OBCHODY ROCZNICY PROTESTÓW Z 25 CZERWCA 1976 ROKU W RADOMIU W LATACH 1981–1989

Problematyka dotycząca protestu 1976 r. oraz będących jego następstwem represji stała się lejtymotywnym działaniem radomskiej „Solidarności” wkrótce po jej utworzeniu w 1980 r. Zdecydowały o tym zarówno względy zasadnicze, jak i pragmatyczne. Z biegiem lat protest radomski stał się bowiem symbolem walki o prawa pracownicze, a zarazem jak w soczewce skupiał stosunek władzy do obywatela. Świadczyły o tym zwłaszcza kierowane przez nią brutalne represje wobec uczestników zajęć, okazywana pogarda dla godności człowieka i ówczesnie obowiązujących norm oraz przepisów.

Pamięć o tych wydarzeniach, jak również nacisk ze strony aparatu partyjno-administracyjnego sprawiły, że rozwój „Solidarności” w tym regionie był w szczególności sposobem uzależniony od przełamania istniejącej w środowisku pracowniczym silnej bariery strachu. Międzyzakładowa Komisja założycielska regionu radomskiego utworzyła więc Komisję Rehabilitacji „Czerwiec ’76”, która starała się m.in. o przywrócenie do pracy ofiar represji i szykan, zebranie relacji od uczestników zajęć oraz sporządzenie obiektywnego opisu protestu. Ponadto wystąpiła o ukaranie wszystkich przedstawicieli aparatu władzy odpowiedzialnych za represje i szykany wobec uczestników zajęć i ich rodzin¹.

Należy zgodzić się z opinią Dawida Morgana, że liderzy radomskiej „Solidarności” bardzo zrećnie potrafili wykorzystać pamięć o robotniczym buncie do wytworzenia specyfiki regionu radomskiego, a przez to do wzmocnienia jego pozycji w odniesieniu do związkowej centrali i innych regionów oraz uzyskania wymiernych korzyści politycznych². Nie było w tym zresztą nic dziwnego, wszak ów protest stanowił praktycznie jedyny wyróżnik i atut

¹ Na ten temat zob. P. Sasanka, *Czerwiec 1976. Geneza – przebieg – konsekwencje*, Warszawa 2006; A. Sobieraj, *Radomska droga do wolności 1980–1984*, Radom 2008, s. 44–45. Por. M. Wierzbicki, *NSZZ „Solidarność” Ziemia Radomska* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 5, *Polska środkowo-wschodnia*, red. Ł. Kamiński i G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 437–489; „Solidarność” *Ziemia Radomska w dokumentach 1980–1989*, wstęp, wybór źródeł i oprac. M. Wierzbicki, Lublin 2010; *Jawnie i w podziemiu. Wspomnienia ludzi „Solidarności” regionu radomskiego (1980–1989)*, wstęp, wybór źródeł i oprac. K. Słowiński, Lublin 2010.

² D. Morgan, *Konflikt pamięci. Narracje radomskiego Czerwca 1976*, Warszawa 2004, s. 90–91; A. Sobieraj, *op. cit.*, s. 43–44.

tego w sumie niewielkiego, mało liczącego się wśród sąsiednich ośrodków (Warszawa, Lublin, Kielce, Łódź) regionu, o samym Gdańsku nie wspominając.

Kluczowa pozycja pamięci Czerwca '76 w retoryce i działaniach regionalnej „Solidarności” spowodowała szczególnie uroczystą oprawę, jaką nadano obchodom piątej rocznicy tego buntu społecznego. Co najważniejsze, stały się one pierwszym oficjalnym wyrazem hołdu jego ofiarom, zapoczątkowując zarazem trwającą do dziś tradycję. Zarząd MKR NSZZ „Solidarność” Ziemia Radomska przygotował się do nich niezwykle starannie. Sporządzono szczegółowy program uroczystości rocznicowych, zaproszono wielu znamienitych gości, wreszcie przygotowano specjalną broszurę autorstwa Zbigniewa Romaszewskiego, Stanisława Zielińskiego i Wiesława Mizerskiego, którą zredagował Waclaw Rousseau. W broszurze tej znalazł się pierwszy uporządkowany opis tamtych wydarzeń. Do przeprowadzenia uroczystości powołano komitet organizacyjny w składzie: Jan Rejczak, Wiesław Mizerski, Bronisław Kawęcki, Piotr Kozakiewicz oraz Andrzej Sobieraj³ jako przewodniczący. Ogłoszono także konkurs na projekt pomnika upamiętniającego to wydarzenie⁴.

We wszystkich radomskich kościołach 25 czerwca o 15.30 zabiły dzwony, we wszystkich zakładach rozległy się syreny, na ulicach wstrzymano ruch kołowy, pamięć represjonowanych uczczono minutą ciszy. W uroczystościach uczestniczyli m.in.: Lech Wałęsa, Anna Walentynowicz, a także Zofia i Zbigniew Romaszewscy z Komitetu Obrony Robotników oraz delegacje robotników z Poznania, Gdańska i innych miast, w których w latach 1956, 1970 i 1976 doszło do protestów społecznych. W miejscu przeznaczonym na pomnik położono kamień węgielny, w który został wmurowany akt erekcyjny podpisany przez ordynariusza sandomierskiego bp. Edwarda Materskiego, przedstawiciela władz miejskich, przewodniczącego NSZZ „Solidarność” Lecha Wałęsę oraz Andrzeja Sobieraja. Uroczystość upamiętniło wmurowanie okolicznościowej tablicy. Po Mszy św. odbyły się występy aktorów radomskiego teatru, którzy deklamowali poezję patriotyczną. Według szacunków SB, w uroczystości wzięło udział ok. 11 tys. osób⁵.

Jedynym zgrzytem okazało się zagarnięcie przez esbeków – wprost z drukarni – 5 tys. egzemplarzy broszury *Radomski Czerwiec 76*, pod zarzutem braku zezwolenia cenzury na jej opublikowanie. W następnych tygodniach Zarząd Międzyzakładowego Komitetu Robotniczego usiłował odzyskać cały nakład tej publikacji, ale nic nie wskórał, tym bardziej że prokuratura wszczęła śledztwo w sprawie naruszenia prawa przez władze „S”. Nie pomogło nawet ogłoszenie gotowości strajkowej w lipcu 1981 r.⁶

Pokłosiem opisanych uroczystości stało się również zorganizowanie wystawy projektów pomnika „Protestu Robotniczego Czerwiec '76”, otwartej 7 lipca w Galerii Krytyków w Warszawie. Otwarcie wystawy połączono z rozstrzygnięciem konkursu na projekt tego

³ W latach 1980–1983 Andrzej Sobieraj pełnił funkcję przewodniczącego Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego, a następnie Zarządu Międzyzakładowego Komitetu Robotniczego NSZZ „Solidarność” Ziemia Radomska.

⁴ „Echo Dnia”, 27 V 1981, nr 102. Taki pomnik nie powstał do tej pory.

⁵ AIPN Ra, 08/827, t. IV, Notatka służbowa, 25 VI 1981, s. 354; AIPN Ra, 08/827, t. IV, Informacja TW „Fryc” nr. ./81, tajne, Radom, 29 VI 1981 r., s. 356; *Bronisław Kawęcki [w:] Jawnie i w podziemiu. Wspomnienia ludzi „Solidarności” regionu radomskiego (1980–1989)*, wstęp, wybór źródeł i oprac. K. Słowiński, Lublin 2010, s. 133–134.

⁶ A. Sobieraj, *op. cit.*, 157–163; AIPN Ra, 08/827, t. IV, Notatka służbowa z rozmowy z k.[ontaktem] o.[bywatelskim] „F.W.”, Radom, 25 VI 1981 r., s. 195; AIPN Ra, 08/827, t. IV, Notatka służbowa, Radom, 25 VI 1981 r., s. 199.

pomnika. Bronisław Kubica otrzymał I nagrodę, II – zespół w składzie: Stefan Dousa i Marek Piotrowski z Krakowa, III – zespół: Grażyna Gierałowska-Kucz i Jan Kucz z Warszawy. Wyróżnienie otrzymał Stanisław Gierada z Gdańska-Oliwy. Nagrody wręczali członkowie MKR „S” Ziemia Radomska: Bronisław Kawęcki i Marek Gawlik⁷.

W okresie stanu wojennego kamień węgielny pomnika protestu z 1976 r. pełnił rolę miejsca, które przypominało o łamaniu praw człowieka i obywatela przez ówczesną władzę. Przez cały rok 1982 w Radomiu dochodziło do otwartych manifestacji o charakterze patriotycznym i antykomunistycznym, które przeważnie kończyły się w tym miejscu. Na przykład 3 maja ok. 2 tys. osób demonstrowało po zakończeniu Mszy św. w kościele garnizonowym. Zebrani uformowali pochód, który udał się pod tablicę Czerwca '76, gdzie zapalono znicze, złożono wiązanki kwiatów i odśpiewano kilka pieśni patriotycznych. Milicjanci zatrzymali dwie osoby. Przez cały dzień pamiętnego 25 czerwca pod pomnikiem protestów z 1976 r. składano wieńce i wiązanki kwiatów. Wieczorem, po zakończonym nabożeństwie w kościele przy ul. Struga, ok. czterdziestoosobowa grupa osób w szyku zwartym udała się pod ten pomnik, gdzie odśpiewała hymn państwowy i *Rotę*. W tym samym miejscu 13 lipca przez cały dzień kilkusobowe grupy mieszkańców miasta składały kwiaty oraz zapalały znicze, a 31 sierpnia zebrała się stuosobowa grupa sympatyków „S”, która niebawem została rozproszona przez siły porządkowe⁸.

Do największej w Radomiu manifestacji w stanie wojennym doszło 3 maja 1983 r. Po Mszy św. w kościele garnizonowym na ul. Żeromskiego uformowała się kilkutysięczna demonstracja, która dotarła do kamienia węgielnego pomnika ofiar Radomskiego Czerwca '76 na skrzyżowaniu ulic Żeromskiego i 1 Maja, gdzie uczestnicy pochodu złożyli kwiaty. Okolicznościowe przemówienie wygłosił Andrzej Sobieraj, ale z powodu braku nagłośnienia słyszało go jedynie kilkadziesiąt osób. Po chwili musiał uciekać przed próbującymi go aresztować funkcjonariuszami SB. Wspominał to następująco: „Próbowali mnie zatrzymać podczas śpiewów. Nie wiem, jak im to się udało, ale w pewnej chwili zgromadzeni wokół mnie ludzie zostali brutalnie odrzuceni, a mnie chwycili za ręce, wykręcili je do tyłu i zaczęli ciągnąć w kierunku ul. Słowackiego. Szarpnąłem się. Ktoś krzyknął: »Przewodniczącego zabierają«. Tłum ruszył w tym kierunku. Wystraszeni tajniacy poluzowali uścisk. Szarpnąłem się jeszcze raz i uwolniony zacząłem uciekać. Do dziś nie wiem, kto zrobił szereg, że mogłem bez przeszkód dotrzeć na drugą stronę ulicy i wejść w bramę”.

Dzień później, mimo udanej ucieczki z miejsca demonstracji, Sobieraj został tymczasowo aresztowany pod zarzutem zorganizowania nielegalnego zgromadzenia oraz wzywania pomocy podczas próby zatrzymania. Manifestacja nie trwała długo. W czasie śpiewania pieśni patriotycznych oddziały ZOMO rozproszyły manifestantów, zatrzymując wielu z nich. Niektórzy, m.in. kilkunastu członków podziemnej „S” (w tym Ewa Glina, Jerzy Rogulski, Gabriel Bilski), zostali ukarani przez Kolegium ds. Wykroczeń karą grzywny⁹.

W 1984 r. przed radomską konkatedrą działacze „S” postawili pięciometrowy brzozywy krzyż upamiętniający ofiary protestu z 25 czerwca 1976 r. i stanu wojennego. W 1986 r. podziemna „Solidarność” wysunęła inicjatywę wmurowania pamiątkowej tablicy, poświęconej

⁷ *Ibidem*, s. 133.

⁸ *Stan wojenny – kalendaria wydarzeń 13 XII 1981–31 XII 1982*, wybór i oprac. W. Chudzik i inni, wstęp A. Dudek, K. Madej, Warszawa 1999, s. 166–168.

⁹ Według SB w demonstracji uczestniczyło ok. 3 tys. osób, według Andrzeja Sobieraja – ok. 10 tys., por. A. Sobieraj, *op. cit.*, s. 287–288.

ofiaram protestów robotniczych z 1976 r. w kościele Świętej Trójcy w Radomiu. Pomysł nie został zrealizowany z uwagi na to, że bp Edward Materski nie wyraził zgody na umieszczenie na tablicy napisu „Solidarność”. Tablicę odsłonięto w klasztorze Paulinów na Jasnej Górze, zaś część działaczy „Solidarności” zaczęła coraz mocniej dystansować się od struktur radomskiego Kościoła¹⁰.

Pod koniec lat osiemdziesiątych pod wpływem stopniowego demontażu dyktatury komunistycznej zmieniły się warunki funkcjonowania struktur i środowisk opozycji politycznej. Proces ten dobrze obrazuje stosunek władz do manifestacji patriotycznych w Radomiu, przeprowadzanych w 1988 r. W kościele garnizonowym odbyła się 3 maja demonstracja po Mszy św. odprawionej z okazji 197. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Po jej zakończeniu ok. 2 tys. demonstrantów udało się do płyty „Czerwiec '76”. Po drodze SB przejęła kilka rozwiniętych transparentów „Solidarności”. Po dojściu na miejsce, Witold Król, przywódca podziemnej „Solidarności”, złożył kwiaty na pamiątkowej płycie. Za ten czyn został skazany na karę grzywny przez Kolegium ds. Wykroczeń. Były to jednak ostatnie represje wymierzone w Radomiu za działalność opozycyjną¹¹.

Poszerzający się zakres swobód obywatelskich sprawił, że w roku następnym, w porównaniu ze skromnymi obchodami pierwszomajowymi, w niezwykle uroczysty, ale też niezakłócony sposób świętowano uchwalenie Konstytucji 3 Maja. Tego dnia odbyły się nabożeństwa, akademie i manifestacje z okazji 198. rocznicy tego wydarzenia. We Mszy św. w kościele garnizonowym uczestniczyło – według szacunków SB – co najmniej 7 tys. mieszkańców Radomia. Przed kościołem zbierano podpisy popierające kandydata na senatora z ramienia Komitetu Obywatelskiego NSZZ „Solidarność” Ziemia Radomska, Stefana Bembińskiego. Kazanie wygłosił ks. inf. Jerzy Banaśkiewicz, który przypomniał dramatyczne wydarzenia radomskiego czerwca 1976 r. oraz zaapelował o szczególną czujność w czasie nadchodzących wyborów, tak aby nie zostały one sfalszowane. Po nabożeństwie uczestnicy uroczystości uformowali pochód, który skierował się w stronę płyty upamiętniającej protest robotniczy z czerwca 1976 r. W trakcie przemarszu kilkutysięczny tłum skandował hasła, m.in.: „Nie ma wolności bez Solidarności” i „Solidarność”. Niesiono kilkanaście transparentów. Po przybyciu na miejsce manifestacja liczyła już ok. 10 tys. osób. Krótkie przemówienia wygłosili: Witold Król oraz kandydaci do Senatu – Stefan Bembiński i Jan Józef Lipski. Na zakończenie uroczystości zebrani odśpiewali *Rotę*. Zgromadzenie zakończyło się bez żadnych incydentów, jedynie przy pamiątkowej płycie pozostała grupa ok. stu członków i sympatyków KPN, którzy pomaszzerowali w dół ulicą Żeromskiego, skandując: „Precz z komuną”, „Znajdzie się pała na dupę generała” oraz „Chodźcie z nami, dziś nie biją”. Na pl. Konstytucji głos zabrał przewodniczący KPN Okręg Radom, Dariusz Sońta, nawołując do skreślenia „czerwonych” z list wyborczych¹².

¹⁰ D. Morgan, *op. cit.*, s. 122–123.

¹¹ AIPN Ra, 08/1072, t. 1, WUSW Radom, Szyfrogram [naczelnika Wydziału II Departamentu III MSW w Warszawie], Radom, 3 V 1988 r., s. 291; AIPN Ra, 08/1072, t. 2, WUSW Radom, Plan operacyjno-technicznego zabezpieczenia ósmej rocznicy podpisania umów społecznych, Radom, 30 VIII 1988 r., s. 16; AIPN Ra, 08/1072, t. 2, WUSW Radom, Meldunek sygnałny nr 200/88, Radom 1 IX 1988 r., s. 85; AIPN Ra, 08/1072, t. 2, WUSW Radom, Plan operacyjno-technicznego zabezpieczenia 70. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, Radom, 8 XI 1988 r., s. 23.

¹² AIPN Ra, 08/1072, t. 2, WUSW Radom, Meldunek sygnałny nr 100/89 do sprawy obiektowej krypt. „Rocznica”, Radom, 4 V 1989 r., s. 47; AIPN Ra, 08/1072, t. 2, WUSW Radom, Informacja dotycząca przebiegu manifestacji 3 V 1989 r., s. 49; AIPN Ra, WUSW Radom, 02/67, Informacja dot. sytuacji społeczno-politycznej na terenie województwa radomskiego, Radom, 22 V 1989 r., s. 301–302.

Do ostatniej w tym okresie manifestacji doszło 25 czerwca 1989 r., czyli z okazji 13. rocznicy protestu robotników radomskich. Po raz pierwszy od ośmiu lat strona solidarnościowa wystosowała oficjalne pismo do prezydenta miasta z prośbą o zgodę na przeprowadzenie pokojowej manifestacji w celu upamiętnienia kolejnej rocznicy radomskiego czerwca. Esbecy nie podejmowali już żadnych działań przygotowawczych, włączając jedynie do swoich akt pismo Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miejskiego w Radomiu, zawierające zgodę na zorganizowanie tej uroczystości oraz wyrażoną nadzieję, że będzie ona pozbawiona akcentów antypaństwowych¹³.

Tak też się stało. O 18.00 pod tablicą „Czerwiec ’76” bp Edward Materski, ks. Andrzej Szymański i ks. Marian Cukrowski odprawili Mszę św. Okolicznościową homilię wygłosił biskup, prosząc przed jej rozpoczęciem o zwinięcie transparentów „Solidarności” i KPN, niewznoszenie okrzyków i godne uczestnictwo w nabożeństwie. Liczbę uczestników nabożeństwa SB szacowała na ok. 6 tys. osób. Po zakończeniu uroczystości religijnych odbył się wiec polityczny, w czasie którego głos zabrali: Witold Król, nieznany z nazwiska przedstawiciel KOR z Warszawy oraz Jan Pająk i Stefan Bembiński. Po przemówieniach aktorzy Teatru Powszechnego w Radomiu (Jerzy Stępkowski i Jerzy Wasiuczyński) wystąpili z krótkim programem artystycznym, recytując wiersze Juliana Tuwima i Rafała Wojaczka. W czasie ich występu Dariusz Sońta wezwał członków i sympatyków KPN do uformowania pochodu i przemarszu do pl. Kazimierza, czyli na rondo u zbiegu ulic: Żeromskiego, Wałowej, Malczewskiego i Reja. Uformowała się prawie osiemdziesięciosobowa grupa, która z transparentami przeszła we wskazane miejsce, wnosząc antykomunistyczne okrzyki. Następnie na ok. 25 minut jej członkowie zablokowali rondo, siadając na jezdni. Po zakończeniu blokady demonstranci wrócili pod tablicę „Czerwiec ’76”, po czym udali się pod siedzibę KW PZPR. Tam Sońta wygłosił krótkie przemówienie, przerywane okrzykami zgromadzonych. Po kilku minutach uczestnicy zgromadzenia rozeszli się spokojnie do domów. Były to pierwsze niezakłócone przez władze partyjno-administracyjne obchody protestów radomskich z czerwca 1976 r.¹⁴

„Solidarność” odegrała istotną rolę w procesie popularyzowania pamięci o robotniczym proteście z czerwca 1976 r. W okresie legalnej działalności nadawała oficjalnym obchodom kolejnych rocznic w 1981 r. i w 1989 r. tego wydarzenia okazała oprawę. W czasie stanu wojennego i w kilku następnych latach organizowała nielegalne protesty, które miały na celu przypominanie, zarówno władzy, jak i społeczeństwu, krzywd osób uczestniczących w buncie 1976 r. Ale też sami protestujący stawali się ofiarami represji ze strony komunistycznej władzy, zapisując kolejną kartę walki o prawa obywatelskie i ludzkie. Ukoronowaniem ich starań stała się rehabilitacja nie tylko samej „Solidarności”, lecz także pamięci ofiar brutalnych represji w czerwcu 1976 r.

¹³ AIPN Ra, 08/1072, t. 2, WUSW Radom, Międzyzakładowa Komisja Regionalna NSZZ „Solidarność” Ziemia Radomska, pl. Konstytucji 3 Maja w Radomiu. Pan Komadowski Bronisław, przewodniczący komitetu organizacyjnego [pismo Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miejskiego w Radomiu], Radom 21 VI 1989 r., s. 51.

¹⁴ AIPN Ra, WUSW Radom, 02/67, Informacja dot. sytuacji społeczno-politycznej na terenie województwa radomskiego, Radom, 26 VI 1989 r., s. 444–447.